

Νικόλαος Χρόνης

ΟΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΚΑΪΡΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

I

Ἡ ἀπάντηση πού ἕνας φιλόσοφος δίδει στό ἐρώτημα τί εἶναι φιλοσοφία, ἀποτελεῖ —κατά τήν γνώμη μας— τόν ἀσφαλέστερο μίτο στήν μελέτη τῆς ὅλης διδασκαλίας του. Σ' αὐτήν ἀπολήγουν οἱ προσπάθειές του νά ἀνιχνεύσει τήν οὐσία τῆς φιλοσοφίας, ἐμφαίνονται οἱ ὁμοιότητες καί οἱ διαφορές του πρὸς ἄλλους φιλοσόφους καί συνοψίζονται οἱ αἰτιώδεις λόγοι τῆς ἐνασχολήσεώς του μέ τό φιλοσοφεῖν. Γνωρίζοντάς την, συνεπῶς, κατανοοῦμε ἀκριθέστερα καί ἀποτιμῶμε σωστότερα τό ὅλο ἔργο του.

Οἱ παραπάνω σκέψεις¹ καθόρισαν τήν ἐπιλογή τοῦ θέματός μας. Κρίναμε ὅμως σκόπιμο νά μήν περιορισθοῦμε σ' ἐκεῖνες τίς ἀπόψεις τοῦ Καίρη πού ἀναφέρονται στή θεματική καί στόν σκοπό τῆς φιλοσοφίας, ἀλλά νά ἀσχοληθοῦμε καί μ' αὐτές πού ἀφοροῦν τίς προϋποθέσεις ἀναπτύξεώς της στήν Ἑλλάδα. Καί τοῦτο διότι ὁ Ἀνδριώτης σοφός θεωροῦσε τήν φιλοσοφία πρωτίτως ὡς παιδεία. Συνεπῶς, ἡ διδασκαλία του γιά τά θέματα πού θά ἐξετάσωμε συνιστά καί τήν θέση του ἐπὶ τοῦ τρόπου κατά τόν ὁποῖον ἔπρεπε νά ἐπιδιωχθεῖ ἡ πνευματική ἀνάπτυξη τῆς ἀπελευθερωμένης Ἑλλάδος.

II

Ὁ Καίρης ἀσχολεῖται μέ τήν θεματική καί τήν στοχοθεσία τῆς φιλοσοφίας κυρίως στά ἔργα του *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας* καί *Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*². Τόσο στό ἕνα ὅσο καί στό ἄλλο —ἐκτενέστερα ὅμως στό πρῶτο— μνημονεύει καί τούς ὁρισμούς πού ἔδωσαν στή φιλοσο-

* Ἀνακοίνωση στό Πανελλήνιο Συμπόσιο «Θεόφιλος Καίρης», Ἀνδρος, Σεπτέμβριος 1984.

1. Οἱ λόγοι πού ἐπικαλούμεθα γιά νά αἰτιολογήσωμε τήν ἐπιλογή τοῦ θέματός μας προϋποθέτουν ἀσφαλῶς τήν θεώρηση τοῦ Καίρη ὡς φιλοσόφου. Αὐτήν δέν τήν θέτομε ὑπό ἀμφισβήτησης. Κατά τήν γνώμη μας, καί σ' ἐκεῖνα τά διδάγματα τοῦ Ἀνδριώτη σοφοῦ, τά ὁποῖα ἀναφέρονται στήν θεοσέβεια, εἶναι ἐκδηλῆ ἡ προσπάθεια προσεγγίσεως τῆς προβληματικῆς τῆς θρησκείας μέ τήν χειραγωγή τῆς φιλοσοφίας.

2. Τό πρῶτο ἐκδόθηκε στήν Ἀθήνα τό 1851, τό δεύτερο στήν Πάτρα, τό 1875. Κατάλογο ἔργων τοῦ Θ. Καίρη βλ. εἰς *Νέα Ἑστία*, τόμ. 54, τεύχ. 626 (1953), σσ. 1125 κ.ἐξ. Τόν ἐν λόγω κατάλογο συνέταξε ὁ Ι. Π. Ζωγράφος. Βιβλιογραφία περὶ τοῦ Καίρη βλ. εἰς Δ. Ι. Πολέμη, *Πέταλον, Συλλογή ἱστορικοῦ υἱικοῦ περὶ τῆς νήσου Ἀνδρου*, 4, «Καίρικα Σύμμεικτα», Ἀνδρος 1984, σσ. 184 κ.ἐξ. Περὶ τοῦ θίου καί τῆς ἐν γένει διδασκαλίας τοῦ Ἀνδριώτη σοφοῦ, βλ. Γ. Καρρά, *Θεόφιλος Καίρης - Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας: Δυό πρωτοπόροι δάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἀθήνα 1977, σσ. 35 κ.ἐξ. Π8. καί Δ. Ν. Κυριακοῦ, *Θεόφιλος Καίρης, ὁ νεωτεριστής φιλόσοφος*, Ἀθήνα 1971.

φία διάφοροι φιλόσοφοι. Σημείο άφετηρίας του ή σημασία του δευτέρου συνθετικού του όνόματος φιλοσοφία. Νοηματοδοτεί την σοφία σύμφωνα με τους Στωικούς³, χαρακτηρίζει όμως την γνώση των θειών και των ανθρώπινων πού αυτή υποδηλώνει ως γνώση έλλογη. Μέ τον χαρακτηρισμόν αυτόν δείχνει έμμέσως, πλην όμως σαφώς την αντίθεσή του προς κάθε προσπάθεια μελέτης της φιλοσοφίας με άνορθόλογες διεργασίες. Περαιτέρω, τονίζει την πρακτική διάσταση της φιλοσοφίας, σημειώνοντας ότι ο φιλόσοφος διάγει σύμφωνα με τις υποδείξεις της σοφίας. Για νά έμποδίσει την πιθανή παρανόηση των άπόψεών του για την σοφία, αναφέρεται έκτενέστερα στην θεματική και στην στοχοθεσία της φιλοσοφίας. Θεωρεί, λοιπόν, ως υπόθεση της φιλοσοφίας τον θεό και τά δημιουργήματά του, ως σκοπόν της δέ την *εύοντία* και την μακαριότητα του ανθρώπου. Διευκρινίζει ότι οι τελευταίες αυτές έπέρχονται, όταν πληρωθεί τό τέλος της φιλοσοφίας, όταν δηλαδή ο φιλοσοφών φθάσει στον άπεριόριστο και άπόλυτο σεβασμό του θεού και όμοιωθεί προς αυτόν. Για νά άποτρέψει τυχόν παρερμηνείες όχι τόσο της θεματικής της φιλοσοφίας όσο του τρόπου έπιτεύξεως της στοχοθεσίας της, έπιμένει στην μελέτη των όντων. Διευκρινίζει, λοιπόν, ότι φιλοσοφώ σημαίνει «*θεωρώ μετά λόγου και έλευθέρως τά όντα, και περί αυτών διασκέπτομαι ως δέον*»⁴.

Μέ τις παραπάνω άπόψεις του ο Καίρης δέν καινοτομεί. Δέν έπαναλαμβάνει όμως και άπαράλλακτα γνώμες πού για την φιλοσοφία είχαν διατυπώσει άλλοι φιλόσοφοι. Έντάσσει την φιλοσοφία του σέ μιá όρισμένη κατεύθυνση της άρχαίας έλληνικής φιλοσοφίας, δέν έχει όμως παραμένει αδιάφορος και σέ διδασκαλίες νεωτέρων Εύρωπαίων φιλοσόφων. Ό δεσμός του προς την άρχαιοελληνική φιλοσοφική παράδοση μαρτυρείται και άπό τους όρισμούς της φιλοσοφίας πού παραθέτει⁵. Μέ έξαιρεση έναν⁶, οι άλλοι ως επί τό πολύ άνήκουν σέ εκπροσώπους εκείνης. Καί αυτόν όμως πού άνήκει σέ φιλόσοφο των νεωτέρων χρόνων —συγκεκριμένα στον Chr. Wolff— προσπαθεί νά τον συνάψει προς διδάγματα άρχαίων φιλοσόφων⁷.

3. *Στοιχεία Φιλοσοφίας*, σ. 1. *Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*, σ. 31. Βλ. και *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Ed. I. ab Arnim, Τόμ. II, Lipsiae 1924, σσ. 15.4,12- 304,25.

4. *Στοιχεία Φιλοσοφίας*, σ. ε'.

5. *Αυτόθι*, σσ. 1-2.

6. Πρόκειται για τον όρισμό εκείνο σύμφωνα με τον όποιον φιλοσοφία είναι «*ή γνώσις των δυνατών, ή δυνατόν*». Ό όρισμός αυτός άνήκει στον Chr. Wolff. Βλ. Chr. Wolff, *Philosophia rationalis sive logica*, Frankfurt - Leipzig 1732², §29: «*Philosophia est scientia possibilium, quatenus esse possunt*». Πβ. Του αυτού, *Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes, und von ihrem richtigen Gebrauche in Erkenntnis der Wahrheit*, Halle 1738⁷, σ. 1. Φιλοσοφία είναι «*eine Wissenschaft aller möglichen Dinge, wie und warum sie möglich sind*».

7. Κατά τον Καίρη (*Στοιχεία Φιλοσοφίας*, σ. 109), όρίζοντας ό Wolff την φιλοσοφία ως

Γενικῶς εἶπεν, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία παραλαμβάνει τὴν διδασκαλία γιὰ τὴν σοφία καὶ τὴν ὁμοίωση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεό, ἀπὸ δὲ τούτων νεωτέρους φιλοσόφους τὴν ἀποψη γιὰ τὴν γνώση τοῦ θεοῦ μέσω τῆς φύσεως.

Ἀπὸ τίς ἀπόψεις τοῦ Καίρη γιὰ τὴν ὑπόθεση καὶ τὴν στοχοθεσία τῆς φιλοσοφίας ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτη θεωροῦμε ἐκείνη πού ἀναφέρεται στὴν ἔλλογη μεθόδευση τῶν φιλοσοφικῶν ζητήσεων. Κατὰ παράδοξο τρόπο, ὁ στοχαστὴς πού καὶ ἀπὸ συγχρόνους του⁸ καὶ ἀπὸ μεταγενεστέρους του⁹ θεωρήθηκε ὡς μυστικιστὴς, ἀνάγει τὸν λόγο σὲ κατευθύνουσα ἀρχὴ τῶν ζητήσεων του¹⁰. Δέν ἀναλύει μὲν στὸν βαθμὸ πού θὰ θέλαμε τὴν ἔννοια τοῦ λόγου, τονίζοντας ὅμως τὴν λειτουργία του στὶς διαδικασίες συγκροτήσεως τῆς γνώσεως δείχνει πίστη στὴν ὀρθολογικότητα καὶ ἐμπιστοσύνη στὶς νοητικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸν Καίρη¹¹, ὁ λόγος εἶναι μία ἀπὸ τίς τρεῖς ἀνώτερες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, ἐπεξεργάζεται δὲ καὶ ταξινομεῖ τίς ἔννοιες,

«γνώσιν τῶν δυνατῶν, ἢ δυνατά», μεταγράφει τὸν ὀρισμὸ πού ἔδωσαν σ' αὐτὴν οἱ Στωικοὶ ἢ ὁ Πυθαγόρας καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον φιλοσοφία εἶναι «ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ἢ ὄντα». Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ σφάλματος τοῦ Καίρη. Οὔτε οἱ Στωικοὶ οὔτε ὁ Πυθαγόρας ὄριζαν τὴν φιλοσοφία τοιοῦτοτρόπως. Ὡς γνωστὸν, ὁ Ἀριστοτέλης (*Μ.τ.φ.* 1003a 21 κ.ἑξ., 1026a 23 κ.ἑξ.) συνεσχέτισε τὴν μελέτη τοῦ ὄντος ἢ ὄν πρὸς τὴν ἐπιστήμην πού ἀποκάλεσε πρῶτῃ φιλοσοφία. Ἐκεῖνο ὅμως πού μᾶς ἐνδιαφέρει στὴν προκειμένη περίπτωση δὲν εἶναι ἡ ἀγνοία τοῦ Καίρη —ὁ ἴδιος ἀλλοστε ἀναγνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι θέβαιος ἂν ὁ ἐν λόγω ὀρισμὸς ἀνῆκει στοὺς Στωικοὺς ἢ στὸν Πυθαγόρα— ἀλλὰ ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναγάγῃ σὲ ἀρχαίους ἑλληνες φιλοσόφους ὀρισμὸ πού ἔδωσε στὴ φιλοσοφία φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ μάλιστα φιλόσοφος πού —κατὰ τὴν γνώμην του— πρῶτος συνέγραψε: «πλήρες σύστημα τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (*Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*, σ. 47, § ΠΓ'). Ὁ Καίρης υἱοθετεῖ προφανῶς τὴν περὶ τοῦ Wolff ἀποψη τοῦ Tennemann. Βλ. W. G. Tennemann, *Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας*, Μετάφρ. Κ. Μ. Κούμα, Βιέννη 1818, ἐπανεκδόση Ἀθῆναι 1973 (Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν), σ. 171, 344 «Ὁ Βόλφιος εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ὅστις συνέταξε τελείαν τῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαίδειαν καὶ ἐδίδαξε τὰ πλεότερα αὐτῆς μέρη».

8. Βλ. Ἀ. Ν. Γούδα, *Βίοι Παράλληλοι*, Τόμ. Β', Παιδεία, Ἀθῆναι 1870, σ. 184. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γούδας, ἐπηρεασμένος προφανῶς ἀπὸ τὴν κύρια εἰδικότητά του —τὴν ἱατρική— ἐπικαλεῖται τὴν ὑγεία τοῦ Καίρη γιὰ νὰ αἰτιολογήσῃ τίς ἐκστασιακὲς καταστάσεις, στὶς ὁποῖες «κατὰ τὴν ὁμολογίαν πολλῶν» περιέπιπτε, καθὼς καὶ τὴν ἀντιδρασὴν του στὴν πρόκληση γιὰ ἀπολογία πού τοῦ ἀπηύθυνε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος. Κατὰ τὴν γνώμην μας, ἡ ἐρ- γνεία τοῦ Γούδα εἶναι ἐπιφανειακή. Τὰ ἱατρικὰ δεδομένα πού ἀναφέρει δὲν διαμορφώνουν ὑψηλὸν ἤθος καὶ φιλελεύθερον φρόνημα οὔτε ὁδηγοῦν ὁπωσδήποτε στὸν μυστικισμό.

9. Βλ., μεταξὺ ἄλλων, Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθῆναι 1977, σ. 210. Ε. Παπανούτσου, *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία* (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθμ. 35), Ἀθῆναι 1959², σ. 42. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Παπανούτσος τηρεῖ μέση στάση καὶ κάνει λόγο «γιὰ ἰδιόρρυθμην σύγκραση ὀρθολογισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ», ἐνῶ ὁ Δημαρᾶς ὁμιλεῖ γιὰ «ἐξημμένο μυστικισμό».

10. Βλ. *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, σ. ιε': «ἃ ὁ ὀρθὸς λόγος αἰρεῖ, ἀποδέχεσθαι δεῖ».

11. *Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*, σ. 53, § ΡΙΖ'.

δηλαδή τις παραστάσεις πού δημιουργούνται σ' αυτήν. Δέν αποτελεί, συνεπώς, γνωσιακή πηγή, αλλά κριτική και εξελεγκτική δύναμη πού προφυλλάσσει τήν ψυχή από τήν πλάνη. Μέ άλλα λόγια, ή ψυχή —ή *αὐτοκίνητος καί αὐτοενεργός οὐσία*¹²— διαθέτει καί τήν ικανότητα γιά γνώση καί τήν ικανότητα γιά έλεγχο τῆς γνώσεως. Ὁ ἄνθρωπος έπομένως μπορεί νά ἀναζητεῖ καί νά ἀνευρίσκει τήν γνώση, ἔχοντας ὡς μόνο χειραγωγό τόν λόγο, ἀφοῦ αὐτός καταφάσκει ἢ ἀποφάσκει τήν ἀλήθεια τῶν κρίσεων, ἐλέγχοντας τήν μεταξύ αὐτῶν καί τῶν ἀντικειμένων πρὸς τά ὁποῖα αὐτές ἀναφέρονται «*ἀρμονία*»¹³ (ἀντιστοιχία). Ὁ Ἀνδριώτης λοιπόν σοφός ἀνάγει τόν λόγο σέ ἀποκλειστικό κριτή κάθε γνώσεως, καταδεικνύοντας ὄχι μόνο περιττή, ἀλλά καί ἐπιζήμια τήν ὁποιασδήποτε μορφῆς αὐθεντία.

Ἐνα ἄλλο σημείο ἀπό τίς περὶ φιλοσοφίας ἀπόψεις τοῦ Καίρη πού πρέπει ἐπίσης νά τονισθεῖ, εἶναι αὐτό πού ἀφορᾷ τήν μελέτη τῶν ὄντων. Ὁ Καίρης ἐντάσσει στή θεματική τῆς φιλοσοφίας τήν ἔρευνα τῶν ὄντων, γιά νά δείξει ὅτι φθάνομε στή γνώση τοῦ θεοῦ μέσω τῆς γνώσεως τῶν δημιουργημάτων του, συνάμα δέ γιά νά ἀποτρέψει τήν ἀποσύνδεση τῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν λόγο. Κατά τήν γνώμη του, ἡ θεώρηση τῶν ὄντων ὡς ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφικῆς ζητήσεως ἐμποδίζει τήν μετατροπή τῆς φιλοσοφίας σέ θεοσοφία¹⁴, καθὼς καί τόν ἐκπесμόν της σέ πλήρη δεισιδαιμονιῶν μυστικοφροσύνη¹⁵.

Πιθανόν, στηριζόμενος κανεῖς στή σημασία πού ὁ Καίρης ἀποδίδει στήν σπουδή τῶν ὄντων, νά ὑπέθετε ὅτι αὐτός ἀνάγει τήν φιλοσοφία σέ μελέτη τῆς φύσεως. Μιά τέτοια ὑπόθεση ἀναιρεῖται ἀπό τόν ἴδιο τόν Ἀνδριώτη σοφό, ἔμμεσα μὲν, πλὴν ὁμως σαφῶς. Τοῦτο συμπεραίνομε ἀπό τήν κριτική του ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως τοῦ Schelling¹⁶. Ἀπὸ αὐτὴν φαίνεται διάφανα ὅτι ὁ Καίρης ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του στήν μελέτη τῆς φύσεως, δέν ἐξαντλεῖ ὁμως σ' αὐτὴν τήν φιλοσοφική θεματική. Καί τοῦτο διότι θεωρεῖ τήν ἔρευνα τῆς φύσεως ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια τῆς πορείας πρὸς τήν πραγμάτωση τοῦ σκοποῦ τῆς φιλοσοφίας. Κατά τόν Καίρη, ἡ μελέτη τῶν ὄντων ἐπιβάλλεται, διότι καταδεικνύει τήν συνοχή τῆς φύσεως, ἡ ὁποία μέ τήν σειρὰ της καταδεικνύει τήν δυναμική ἐπενέργεια τοῦ θεοῦ στήν δημιουργία καί στήν λειτουργία της. Ἡ φύση, σύμφωνα μέ τόν Ἀνδριώτη σοφό, συναπαρτίζεται ἀπὸ οὐσίες, οἱ ὁποῖες —παρά τήν

12. *Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*, σ. 50, §'7Δ'. Ἀξιοπρόσεκτη ἡ ὁμοιότητα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ψυχῆς πρὸς τό κύριο ἐπιχείρημα πού προσάγει ὁ Πλάτων (*Φαῖδρος* 245 c 5 κ.εξ.) πρὸς ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας της.

13. *Φιλοσοφικά - Φιλολογικά*, σ. 85, § ΣΟΔ'.

14. *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, σ. 115.

15. *Αὐτόθι*, σ. θ'.

16. *Αὐτόθι*, σ. 122.

ετερότητά των— διατελοῦν σέ συνεχή ἀλληλοεπίδραση¹⁷. Ἡ λειτουργία, συνεπῶς, τῆς φύσεως ἐπιθεβαιώνει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν πρόνοια τοῦ θεοῦ. Ἡ γνώση τῶν ὄντων μᾶς χειραγωγεῖ πρὸς τὴν γνώση τοῦ ὄντως ὄντος, ἐκείνου δηλαδὴ τοῦ ὄντος τὸ ὁποῖον «μόνον ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι ἔχει καὶ τοῖς σύμπασι τὴν ὑπαρξιν χαρίζεται»¹⁸. Ἡ ὁδός, λοιπόν, πού ἀκολουθεῖ ὁ φιλόσοφος γιὰ νά γνωρίσει τὸν θεό, διαφοροποιεῖ τὴν φιλοσοφία ἀπὸ τὴν θρησκεία. Ὁ φιλόσοφος δὲν ὁδηγεῖται πρὸς τὸν θεό μέσω τῆς θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ μέσω τῆς μελέτης τῶν δημιουργημάτων του¹⁹. Μὲ τὴν γνώμη του αὐτὴν ὁ Καῖρης ἀποδεικνύεται ὁπαδὸς τῆς φυσικῆς θεολογίας, στήν μορφή πού τῆς προσέδωσαν νεώτεροι Εὐρωπαῖοι διανοητές²⁰.

Στὶς παραπάνω ἀπόψεις τοῦ Καῖρη εἶναι ἐκδηλῆ—μεταξύ ἄλλων— καὶ ἡ πεποίθησή του γιὰ τὸν δεσμό ἀνθρώπου καὶ θεοῦ. Τὸν δεσμόν αὐτόν πιστοποιεῖ, κατὰ τὸν Ἀνδριώτη σοφό, καὶ ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά φιλοσοφεῖ. Ὁδηγεῖται δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος μέσω τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν θεό, εἰς αὐτόν ὅμως χρεωστεῖ τὴν δυνατότητα νά καταγίνεται μαζί της. Ἡ φιλοσοφία, συνεπῶς, εἶναι δῶρον τοῦ θεοῦ. Φιλοσοφώντας ὁ ἄνθρωπος, κατευθύνει τὶς δυνάμεις του πρὸς ἔργα ὁμόλογα πρὸς τοὺς ποιητικούς του ὅρους· συνειδητοποιεῖ, δηλαδὴ, τὴν μοναδικότητά του μεταξύ τῶν ὄντων καὶ κάνει τὴν ἀρμόζουσα χρῆση τῶν προνομίων του. Ἡ ἐνασχόληση, συνεπῶς, μὲ τὴν φιλοσοφία ὑποδηλώνει ἐνεργοποίηση τῶν δυνάμεων ἐκείνων, χάριν τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος τοποθετεῖται στὴν κορυφὴ τῆς φυσικῆς κλίμακος. Ἡ ἐνεργοποίηση αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀφύπνιση τοῦ λόγου καὶ διαμόρφωση βίου συμφώνου πρὸς τοὺς στοιχειακοὺς ὅρους τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ φιλόσοφος διάγει ἀνιχνεύοντας καὶ ἀνακαλύπτοντας τὴν ἀλήθεια καὶ ἀπολαμβάνοντας τὰ ἀγαθὰ ἐν γνώσει²¹.

III

Ἀπὸ ὅσα μέχρι τώρα εἴπαμε γίνεται φανερό ὅτι ἡ φιλοσοφία προβάλλει στὸ ἔργο τοῦ Καῖρη καὶ ὡς ἀφύπνιση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν λήθαργο τῆς ἀλογίας. Ἡ ἀφύπνιση ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατόν νά συντελεσθεῖ, ἂν δὲν ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐκτός πρόσφοροι ὅροι. Ἡ

17. Αὐτόθι, σ. 121, γ'.

18. Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, σ. 107, γ'.

19. Βλ. Θ. Καῖρη, *Γνωστική*, Ἀθῆναι 1849, σ. 12, 27: «ἐκ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν περὶ αὐτόν ὄντων, εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἀνέρχεται (ὁ ἄνθρωπος) θεωρίαν, εἰς τὴν φυσικὴν δηλαδὴ ὑπὸ τινων λεγομένην θεολογίαν».

20. Γιὰ τὴν ἐπίδραση πού ἄσκησαν ἐπὶ τοῦ Καῖρη εὐρωπαῖοι στοχαστές τῶν νεωτέρων χρόνων, βλ. Ρ. Ἀργυροπούλου - Λουγγή, «Ὁ Θεόφιλος Καῖρης καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του», *Ἑβδομάδα μελέτης ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ* (Αἴγινα 1977), σσ. 106 κ.ἐξ.

21. Βλ. Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, σ. ε'.

φιλοσοφία ούτε άσκειται ούτε αναπτύσσεται έρήμην τών γεγονότων και τών μεταβολών. Ή καλλιέργειά της άπαιτεί όρισμένες προϋποθέσεις, μέ πρώτη τήν έλευθερία. Φιλοσοφεί, σύμφωνα μέ τόν Καίρη, μόνον αυτός πού εΐναι έλεύθερος, διότι «ή τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀπάνθρωπος τυραννίς καί ή τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἀντίθεος καταπίεσις»²² άπονεκρώνουν τόν λόγο. Ό δοῦλος διατελεΐ σέ κατάσταση «χείρονα τών κτηνών»²³. δέν ύπάρχει δηλαδή γιά τόν έαυτό του, αλλά πρós χάριν τοῦ κυρίου του. Εΐναι άξιοπρόσεκτο ότι ό Καίρης δέν διασχίζει τήν έλευθερία ούτε διαβαθμίζει τίς διάφορες μορφές της. Τήν βλέπει ως ενικότητα και συνάπτει τήν ύπαρξή της πρós τήν ολότητα τών εκδηλώσεών της. Ή διάκριση, δηλαδή, τής έλευθερίας σέ εθνική, πολιτική, κοινωνική κ.ά. δέν βρίσκει σύμφωνο τόν Άνδριώτη σοφό. Γι' αὐτόν ή έλευθερία συνίσταται στήν άπουσία κάθε έξωτερικῆς και έσωτερικῆς καταπίεσης, στήν άυτόνομία δηλαδή τοῦ ατόμου· μέ άλλα λόγια στήν ιδιοχρησία τοῦ δυναμικοῦ τοῦ πρós έπίτευξη τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας του.

Μολοντί ό Καίρης δέν διασχίζει τήν έλευθερία, διακρίνει τήν δουλεία σέ σωματική και πνευματική. Τήν δεύτερη τήν χαρακτηρίζει ως «διανοητική καί ήθική διαφθορά»²⁴, τήν θεωρεΐ δέ ως αίτία γενέσεως τῆς πρώτης. Ό χαρακτηρισμός της αὐτός όφείλεται στά έπακόλουθά της και στόν τρόπο μέ τόν όποϊον μεθοδεύεται ή έπιβολή της. Συνεπάγεται δηλαδή τήν έξαθλίωση τοῦ ανθρώπου, διότι άπεργάζεται τήν καταδυνάστευση και τόν σφετερισμό τοῦ δυναμικοῦ του, έπιβάλλεται δέ χάριν άντιλήψεων πού ως έπί τό πολύ άντλοῦν τό κύρος τους άπό τήν άπαιδευσία και τήν ύποκρισία τών ύποστηρικτῶν τους. Αὐτοί δέν διστάζουν νά έπικαλεσθοῦν και τήν *έξωτερικήν δύναμιν*, τήν οργανωμένη δηλαδή έξουσία, τοιοιυτοτρόπως δέ πράττουν τά *άνήκεστα*, συσκοτίζοντες συγχρόνως τήν αλήθεια και ναρκώνοντες τό πνεῦμα. Για όλους αὐτούς τούς λόγους ό *έσωτερικός ζυγός* άποβαίνει χαλεπώτερος και διαρκέστερος τοῦ έξωτερικοῦ ζυγοῦ, ή άποτίναξή του δέ άποδεικνύεται δυσκολώτατο *έγχειρημα*²⁵.

Δέν θά ασχοληθοῦμε περισσότερο μέ τίς άπόψεις τοῦ Καίρη γιά τήν έλευθερία. Σκοπός μας άλλωστε δέν εΐναι ή ένδελεχῆς εξέταση αὐτῶν, αλλά ή κατάδειξη τοῦ γενετικοῦ δεσμοῦ πού, κατά τήν γνώμη του, ύφίσταται μεταξύ έλευθερίας και φιλοσοφίας. Αὐτός νομίζομε ότι φάνηκε διάφανα. Θά θέλαμε νά έπισημάνωμε τοῦτο μόνο, ότι δηλαδή ό Άνδριώτης σοφός άνάγει τήν έλευθερία σέ δομικό στοιχείο τοῦ ανθρώπου, μέ παρρησία δέ καταγγέλλει τίς ένέργειες στίς όποιες

22. *Αὐτόθι*, σ. στ', γ'.

23. *Αὐτόθι*.

24. *Στοιχεΐα Φιλοσοφίας*, σ. ζ'.

25. *Αὐτόθι*.

όρισμένοι προβαίνουν, προκειμένου να μονοδρομήσουν τή νόηση και να καταδυναστεύσουν τό φρόνημα.

Ἡ ἐλευθερία δέν ἀποτελεῖ γιά τόν Καῖρη τήν μόνη προϋπόθεση γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας. Αὐτήν ἐπηρεάζει, ἀρνητικά ὅμως, ἡ *φορά τῶν πραγμάτων*²⁶. Τί ἐννοεῖ ὁ Καῖρης μέ τήν φράση αὐτή, δέν εἶναι ἀπολύτως σαφές. Δέν θά παρερμηνεύαμε πάντως τήν σκέψη του, ἂν λέγαμε ὅτι τήν χρησιμοποιοῖ πρός ὑποδήλωση τῶν παντός εἴδους καταστάσεων πού ἐμποδίζουν τόν ἄνθρωπο νά ἐνεργήσει ἔτσι, ὅπως ἡ φυσική του σύσταση ὑπαγορεύει. Ἐνέχει, μέ ἄλλα λόγια, ἡ φράση *φορά τῶν πραγμάτων* ἀρνητικό περιεχόμενο· σημαίνει τήν βίαιη ἀνακοπή τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου πρός τήν πρόοδο καί τήν ἀναγκαστική παραιτήσή του ἀπό πράξεις σύμφωνες πρός τοὺς στοιχειακοὺς του ὅρους, ἐπομένως καί ἀπό τό φιλοσοφεῖν.

IV

Ὅσα μέχρι τώρα ἀναφέραμε ἀποτελοῦν προϋποθέσεις γιά τήν ὕπαρξη τῆς φιλοσοφίας γενικῶς· συνεπῶς δέν συνάπτονται ἀποκλειστικῶς πρός τήν ἀνάπτυξη τῆς στήν Ἑλλάδα. Λαμβάνοντες ὅμως ὑπ' ὄψιν τήν ἐποχὴ δράσεως τοῦ Καῖρη καί τίς καταστάσεις πού αὐτός ἀντιμετώπιζε, θά μπορούσαμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι κατὰ τήν γνώμη του οἱ προϋποθέσεις ἐκεῖνες δέν εἶχαν ἀκόμη δημιουργηθεῖ. Τονίζοντας ἄλλωστε ὁ Καῖρης τόν καθοριστικό ρόλο τῆς ἐλευθερίας στήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας καί θεωρώντας αὐτήν, τήν φιλοσοφία, ὡς ὁδόν πρός τήν εὐοντία, καθιστοῦσε σαφές ὅτι τό νεοσύστατο ἑλληνικό κράτος δέν θά προόδευε, ἂν δέν διαμόρφωνε θεσμοὺς ὁμόλογους πρός ἐκείνην²⁷.

Σύντομα, ἀλλὰ ἐμπεριστατωμένα ἀναφέρει ὁ Καῖρης τίς προϋποθέσεις ἐκεῖνες πού, κατὰ τήν γνώμην του, ἀπαιτοῦνται γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας στήν Ἑλλάδα. Ὡς τέτοιες θεωρεῖ τήν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμό καί τήν ἐπιστροφή στήν *ἱερὰ φιλοσοφία* τῶν προγόνων. Τήν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμό ὁ Ἀνδριώτης σοφὸς τήν εἰσγεῖται ἐμμέσως. Συγκεκριμένα, στήν σύντομη κριτικὴ πού ἀσκεῖ ἐπὶ τῶν ἐλλήνων λογίων τοῦ 18ου αἰῶνα, ἐπισημαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν τήν ἀρνητικὴ ἐπίδραση τοῦ ἀριστοτελισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν θετικὴ ἐπενέργεια τῆς νεώτερης φιλοσοφίας καί ἐπιστήμης. Γράφει: «Ἄλλ' οὗτοι πάντες σχεδὸν περιπατητικοὶ ἦσαν, μόνῳ τῷ Ἀριστοτέλει ἐπόμενοι... Ὅθεν καὶ τὰ τῆς φιλοσοφίας οὐδόλως ἢ μικρὸν παρ' ἡμῖν προβαίνειν συνέβαινεν, ἕως οὗ ὁ ἀοίδιμος Εὐγέ-

26. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 31, 89.

27. Βλ. καί τὸν λόγον πού ἐξεφώνησε ὁ Καῖρης κατὰ τήν ἀφιξη τοῦ Καποδίστρια στήν Αἴγινα, *Νεοελληνικὴ Ρητορεία*, Ἐπιμ. Κ. Τσάτσου, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 41, Ἀθήναι 1954, σσ. 58 κ.ἐξ., ἰδία σ. 60.

νιος... διηρέθισε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἰς γνώσιν νεωτέρων ἀνακαλύψεων καὶ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας εἰσηγητῆς ἐγένετο»²⁸. Μὲ τὴν παρατήρησίν του αὐτὴν ὁ Καῖρης συντάσσεται μὲ ἐκείνους τοὺς ἑλλήνες φιλοσόφους πού ἤδη πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶχαν ἐνστερνισθεῖ τὶς νέες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἶχαν προσπαθήσει νὰ τὶς εἰσαγάγουν καὶ στὴν Ἑλλάδα. Πρὸς τοὺς τοῖς, ἐπισημαίνει τὰ ἐμπόδια πού παρεμβάλλει στὴν πρόοδο κάθε μορφῆς αὐθεντίας, ἀδιάφορο ἀπὸ ποιῆς πηγῆς ἀντλεῖ τὸ κύρος της.

Ἡ καταδίκη τοῦ ἀριστοτελισμοῦ δὲν ἀποτελεῖ καὶ ὑπόδειξη ἀποσχίσεως ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Στὸν ἀριστοτελισμὸ καταδικάζεται ἐκεῖνος ὁ τρόπος τοῦ φιλοσοφεῖν πού εἶχε διαμορφωθεί κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς κυρίως χρόνους καὶ πού, σύμφωνα μὲ τὸν Καῖρη²⁹, δὲν ὁδηγοῦσε στὴν εὕρεση τοῦ ἀληθοῦς, ἀλλὰ σὲ ἔριδες καὶ ἀντιμαχίες. "Ὅτι ὁ Ἀνδριώτης σοφὸς τοποθετεῖ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση τὶς πηγές τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, φαίνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τὴν στάση πού τηρεῖ στοὺς ὁρισμούς πού ἐκπρόσωποι τῆς ἔδωσαν στὴ φιλοσοφία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τὴν ἐκκλησὶν τοῦ³⁰ πρὸς τοὺς τῶν Ἑλλήνων παιῖδας ὅπως ἀκολουθήσουν τὴν *ιερά φιλοσοφία* τῶν προγόνων. Ὁ Καῖρης χαρακτηρίζει ὡς *ιερά φιλοσοφία* τὶς διδασκαλίες ἐκείνων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ἔθεταν ὡς σκοπὸν τοῦ φιλοσοφεῖν τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεόν. Ὡς γνωστόν, ἡ ἄποψη αὕτη ἀπαντᾷ στὸν Πλάτωνα καὶ στοὺς Νεοπλατωνιστοὺς³¹. Ὁ Ἀνδριώτης σοφὸς τὴν υἱοθετεῖ, συνάμα δὲ τὴν προβάλλει

28. Φιλοσοφικά - Φιλολογικά, σ. 48, § ΠΘ'. Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, σ. 37, 102. Ἀξιοπρόσεκτη ἡ συμφωνία τοῦ Καῖρη πρὸς τὴν ἀποψη πού εἶχε διατυπώσει ὁ Κούμας γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ καὶ τὸ παιδευτικὸ ἔργο τοῦ Βουλγάρεως. Βλ. Κ. Μ. Κούμα, *Ἐπίμετρον περὶ τῆς εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καταστάσεως τῆς Φιλοσοφίας*, εἰς Tennemann, *ἐνθ'* ἀνωτ., σ. 209, ιγ'.

29. Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, σσ. 32-33.

30. *Ἐνθ'* ἀνωτ., σ. ιδ', ιθ'.

31. Βλ. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 176b 1-3. Πλωτίνου, *Ἐνν.* Ιβ[1] 6, 19-21. Πορφυρίου, *Πρὸς Μαρκελλαν*, κ. 15. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Καῖρης ὁμολογεῖ τὴν συμφωνία του πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἐκφράζει δὲ ἔντονη ἀντίθεση πρὸς τοὺς Νεοπλατωνιστοὺς. Κατὰ τὴν γνώμην του, αὐτοὶ παρενόησαν τὴν πλατωνικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν θεόν, «ἐξώκειλαν δὲ εἰς παντοία εἶδη μυστικοφροσύνης καὶ δεισιδαιμονίας καὶ εἰς θεωρίας ἀτόπους, ἄτοπα καὶ φρονούντες καὶ πράττοντες» (Στοιχεῖα Φιλοσοφίας, σ. 113). Πρὸς διατύπωση τῆς ἀπόψεώς του αὐτῆς ὁ Καῖρης ἀφορμήθηκε ἀπὸ ὁρισμένα σχόλια τοῦ Jules Simon καὶ τοῦ W. G. Tennemann, κυρίως δὲ αὐτοῦ. Παραπέμπει μὲν τὸν ἀναγνώστη του στὸ ἔργο τοῦ πρώτου *Histoire de l' école d' Alexandrie*, Τόμ. Ι, ΙΙ, Paris 1845, γνωρίζει ὅμως καὶ τὴν *Σύνοψιν* τῆς *Ἱστορίας* τῆς Φιλοσοφίας τοῦ δευτέρου, σὲ μετάφρασιν Κ. Μ. Κούμα, τὴν ὁποία καὶ μνημονεύει σὲ ἄλλη περίπτωση (Αὐτόθι, σ. 124). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ στάση τοῦ Simon ἐναντί τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἀρνητικὴ (βλ. λ.χ., Τόμ ΙΙ, σσ. 685 κ.ἐξ.)· τέτοια εἶναι ἐκείνη τοῦ Tennemann. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ, φρονεῖ αὐτός, ἔθεσαν στὴν φιλοσοφία «σκοπὸν φανητιώδη» καὶ τὴν μετέτρεψαν σὲ ὄργανο «δεισιδαιμονίας καὶ φανητισμοῦ» (βλ. Tennemann, *Σύνοψιν* τῆς *Ἱστορίας* τῆς Φιλοσοφίας, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 94, σ. 100).

ὡς ἀποδεικτικό λόγο τῶν ἀπόψεων του γιά τήν θεματική καί τήν στοχοθεσία τῆς φιλοσοφίας. Πρέπει ὅμως νά σημειώσουμε τοῦτο, ὅτι δηλαδή καλώντας ὁ Καΐρης τούς "Ἕλληνες νά ἀκολουθήσουν τήν ἱερά φιλοσοφία τῶν προγόνων, δέν προτείνει τήν ἀσυνάφεια τῆς παιδείας πρὸς τήν νεώτερη ἐπιστήμη καί φιλοσοφία, ἀπόδειξη ἡ γνώμη του γιά τόν Βούλγαρι, τήν ὁποία ἀναφέραμε παραπάνω.

V

Ἐπισκοποῦντες τίς ἐν γένει ἀπόψεις τοῦ Καΐρη γιά τήν φιλοσοφία, παρατηροῦμεν —μεταξύ ἄλλων— καί τά ἑξῆς: Ὁ Καΐρης —ὅπως ἐσημειώσαμε ἤδη— δέν πρωτοτυπεῖ. Τοῦτο ὅμως δέν μειώνει τήν σπουδαιότητά του ὡς στοχαστοῦ καί ὡς διδασκάλου. Ἡ ἀξία τῶν διδαγμάτων τοῦ Καΐρη γιά τήν θεματική καί τήν στοχοθεσία τῆς φιλοσοφίας δέν ἐγκείται στήν πρωτοτυπία τοῦ περιεχομένου των, ἀλλά στά ἐπιχειρήματα πού αὐτός προσάγει πρὸς τεκμηρίωσή των. Σ' αὐτά φαίνεται διάφανα ἡ πίστη του στόν λόγο καί τονίζεται ἡ ἀνάγκη ἀπαλλαγῆς τοῦ ἀτόμου ἀπό κάθε μορφῆς δεσποτείας. Ὁ σκεπτικισμός πού δημιουργεῖ ἡ προσπάθειά του νά συγκροτήσῃ μιά νέα θρησκεία δέν πρέπει νά σκιάζει τίς ἀπόψεις του γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ὀρθολογική ζήτηση. Ἀναντιρρήτως στό ἔργο του ἐπισημαίνονται μυστικιστικά στοιχεῖα —ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁμολόγησε στήν ἀπολογία του ἐνώπιον τοῦ Πλημμελειοδικείου Σύρου ἐκστασιακοὺς ὁραματισμούς³²— αὐτά ὅμως δέν τόν ἐμπόδισαν νά διαπιστώσῃ καί νά ὑποστηρίξῃ τήν ἀξία τῆς ἐπιστήμης³³, ἐπιμόνωνς δέ νά τονίσει τήν ἀνάγκη καλλιέργειας τῆς μέ χειραγωγό τόν ὀρθό λόγο. Κατά τήν γνώμη μας, στήν διδασκαλία τοῦ Καΐρη γιά τήν θεοσέβεια ἀπέληξαν οἱ προσπάθειές του γιά ὀρθολογική κατανόηση τῶν διδαγμάτων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας³⁴ καί ἀναγωγή τοῦ ἀτόμου σέ ὑπεύθυνο ζητητή τῆς ἀλήθειας, ἀνεξάρτητα τοῦ σημείου ἀναφοράς τῆς.

32. Τό κείμενο τῆς ἀπολογίας εἰς Δ. Π. Πασχάλη, *Θεόφιλος Καΐρης, Ἱστορική καί φιλοσοφική μελέτη*, Ἀθῆναι 1928, σσ. 185-186.

33. Βλ. *Γνωστική*, Ἀθῆναι 1844, σσ. 50 κ.ἑξ.

34. Ὁ ἴδιος στήν ἀπολογία του ὁμολόγησε ὅτι ἀπό παιδί ἀκόμη εἶχε πλείστες ὅσες ἀπορίες γιά τά δόγματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καί τὰ μυστήριά της, οἱ συζητήσεις του δέ μέ τούς κατά καιρούς διδασκάλους του δέν τόν βοήθησαν νά φθάσῃ στήν ἐπίλυση τους. Σ' αὐτὴν ὁδηγήθηκε ὕστερα ἀπὸ θεία ἐνέργεια πού ἐκδηλώθηκε μέ τήν μορφή ὁραματισμοῦ καί τόν ἔστρεψε στήν συγκρότηση θεοσεβικοῦ συστήματος.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τό ἐρώτημα πού ἀναφέρεται στά αἰτία τῆς στροφῆς τοῦ Καΐρη πρὸς τήν θεοσέβεια, συνάπτει μὲν, δέν ταυτίζεται ὅμως πρὸς ἐκεῖνο πού ἐρωτᾷ γιά τίς πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ Ἀνδριώτης σοφὸς ἀντλήσε τήν διδασκαλία του γι' αὐτήν. Τό ἐρώτημα αὐτό δέν θά μᾶς ἀπασχολήσῃ, διότι ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἀνακοινώσεώς μας. Σημειώνομε μόνο τοῦτο: Οἱ στοιχειακοὶ ὅροι τῶν θεοσεβικῶν διδαγμάτων τοῦ Καΐρη δέν πρέπει νά ἀναζητοῦνται ἀποκλειστικά σέ συναφεῖς διδασκαλίες εὐρωπαϊῶν διανοητῶν (αὐτό κάνει —ἀνάμεσα σέ ἄλλους— ὁ Δ. Π. Πασχάλης, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 91

Στά έπιχειρήματα πού ὁ Καίρης προσάγει γιά νά τεκμηριώσει τίς απόψεις του γιά τό περιεχόμενο, τόν σκοπό καί τίς προϋποθέσεις ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας, συναντῶνται δύο κυρίως κανάλια σκέψης, πού ἔχουν διαφορετικές πηγές καί διαφορετική κατεύθυνση. Ἐκεῖνο τοῦ Πλατωνισμοῦ καί αὐτό τοῦ Διαφωτισμοῦ. Τό ἓνα τόν ἔστρεψε πρὸς τὴν ὁμοίωση πρὸς τόν θεό· τό ἄλλο τόν ὡδήγησε στὴν ἀναγνώριση τῆς ἀτομικότητος. Πολλές ἀπὸ τίς ὑπερβολές του ὁφείλονται στὴν προοπτικὴ τοῦ νά τὰ ἐνώσει καί νά τὰ στρέψει πρὸς τὴν ἴδια πορεία. Ὅπωςδὴποτε δέν τό κατόρθωσε. Ἐδίειξε ὅμως σέ μιά ἰδιαίτερα κρίσιμη³⁵ γιά τὴν πνευματικὴ πορεία τῆς Ἑλλάδος ἐποχὴ τὴν ἀφυπνιστικὴ δύναμη τοῦ λόγου καί τόν δεσμό ἐλευθερίας, φιλοσοφίας καί εὐοντίας. Δίδαξε, μεταξύ ἄλλων, τὴν ἀνάγκη στροφῆς τοῦ λόγου καί πρὸς τὰ ἔξω, καί μάλιστα ὄχι μόνο πρὸς τὴν ἀπροσδιόριστη περισχὴ τῶν ἐν γένει ὄντων, ἀλλὰ καί πρὸς ἐκείνη, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁριοθετεῖται ὁ ἀνθρώπινος βίος. Ὁ λόγος καλεῖται νά ἀνιχνεύσει —ἐκτὸς τῶν ἄλλων— καί τοὺς ὅρους πού διαμορφώνουν τό πεδίο δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου καί νά ὑποδείξει ἀναλόγως τὴν διόρθωση ἢ τὴν ριζικὴ ἀλλαγὴ των. Ἡ ὁμοίωσις πρὸς τόν θεό πρέπει —σύμφωνα μέ τὸν Καίρη— νά εἶναι ἐνεργός, δηλαδὴ νά μὴν περιορίζεται στὴν «*ιερὰν ἔντευξιν καί κοινωνίαν*»³⁶, ἀλλὰ νά ἐπεκτείνεται καί στὴν ἐπιστῆμη καί στὴν πράξη. Γιά νά συμβεῖ ὅμως αὐτό πρέπει οἱ ἐκτὸς ὅροι νά εἶναι ὁμολογοὶ πρὸς τὴν φύση τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ νά παρέχουν καί νά διασφαλίζουν σ' αὐτόν ἐλευθερίαν στό φρόνημα, στὴν ἔρευνα καί στὴν πράξη. Μόνον τότε ὁ ἀνθρώπος μὴν μπορεῖ νά ἐνεργοποιήσει τό δυναμικόν του καί νά φιλοσοφεῖ· νά ἀνακαλύπτει δηλαδὴ τὴν ἀλήθεια καί νά ἀπολαμβάνει τὰ ἀγαθὰ ἐν γνώσει.

κ.ἐξ., ὁ ὁποῖος ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Καίρης «ἦτο ἐκλεκτικός οὐδ' ὑπάρχει ὠρισμένον τι φιλοσοφικόν σύστημα εἰς τό ἔργον του»), ἀλλὰ καί στὴν ἀρχαιοελληνικῇ παράδοσιν καί στὴν βυζαντινῇ κληρονομίᾳ. Σύμφωνα μέ τόν Β. Τατάκη («Ὁ Θεόφιλος Καίρης καί ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη», περιοδ. *Παιδεία*, Α', 1946, τ. 1, σσ. 18-24, τ. 2., σσ. 83-89), ἡ τελευταία αὐτὴ προσδιόρισε ἀποκλειστικὰ τίς ἀπόψεις τοῦ Καίρη γιά τὴν θεοσέβεια, γι' αὐτό καί σὸ περιεχόμενό τους «ἡ ἐλάχιστα ἢ καθόλου θρίσκουμε ἀπηχήσεις ἀπὸ ἀνάλογες ἀπόπειρες πού γινόνταν τότε στὴν Εὐρώπῃ». Ὅτι ὁ Καίρης ἔχει δεχθεῖ τὴν ἐπίδραση τοῦ θρησκευομένου Βυζαντίου, εἶναι —κατὰ τὴν γνώμην μας— βέβαιον· ἀσάφες θεωροῦμε τὸ μέγεθος καί κυρίως τὸ εἶδος τῆς ἐπιδράσεως, μάλιστα δὲ ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεοσέβειαν. Αὐτῆς, νομίζομε, οἱ ρίζες πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στὸν πλατωνισμό κυρίως. Πρὸς τοὺτους, θεωροῦμε ὅτι ὁ θρησκευτικὸς κραδασμὸς πού ἐκδηλώνεται στὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ 1850 καί τοῦ 1860 καί πού, σύμφωνα μέ τόν Κ. Θ. Δημαρᾶ (*μνημ. ἔργ.*, σ. 404), «πρέπει νά ἐνταχθεῖ στὴν ἀναζήτησιν τοῦ θρησκευομένου Βυζαντίου», περισσότερον ἐπεξηγεῖ τίς διώξεις τοῦ Καίρη καί ὀλιγώτερον φανερώνει τίς πηγές ἀπὸ τίς ὁποῖες αὐτὸς ἀντλήσε τοὺς διαρθρωτικούς ὅρους τῶν θεοσεβικῶν του διδαγμάτων.

35. Κρίσιμη κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ συντηρητισμὸς ἀνασυντάσσεται καί ἐπιδίδεται στὴν ἐξουδετέρωσιν κάθε ἀντίθετης πρὸς τίς ἀρχές του κινήσεως. Βλ. καί Κ. Θ. Δημαρᾶ, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 98 κ.ἐξ.

36. *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας*, σ. 113.

SUMMARY

Nikolaos Chronis, *Theophilos Kairis' Views on Philosophy and the Preconditions for its Development in Greece*

Theophilos Kairis, an outstanding figure in the movement of the Modern Greek Enlightenment, considers the subject of philosophy to be God and his creatures, its object the glorification of his and man's full happiness. He argues for the rational systematization of philosophical researches and puts all knowledge, wherever it is drawn from, to the test of reason. Philosophy, he stresses, arouses man from the lethargy of irrationality and suggests him a way of life corresponding to his condition of existence.

Although philosophy is a God's gift, its development depends mainly on freedom and the course of events. Freedom allows man to increase his faculties and employ his abilities for his own good. The course of events restrains his propensity for philosophizing and impedes his progress.

Among the preconditions for the development of philosophy in Greece, apart from the above mentioned, Kairis includes a move away from Aristotelianism and a return to the *holy philosophy* of the ancients. Moving away from Aristotelianism is considered by Kairis as an emancipation from any kind of authority; *Holy philosophy* means to him likeness to God. It has to be noted, that Kairis, emphasizing the teachings of the ancient Greek philosophers who had made likeness to God the objective of their philosophizing, is not proposing the severance of education from modern science and philosophy.

In Kairis' views on the subject and the end of philosophy two main channels of thought are encountered, which have different sources and lead to different directions: that of Platonism and that of Enlightenment. The former turned him towards likeness to God; the latter led him to a recognition of the individual. Kairis attempted to unite the two and steer them along the same course. His attempts certainly failed. What he did do, however, was to show —at a critical period for Greece— the power of reason and the bond among philosophy, freedom and well-being. Kairis taught, amongst other things, the necessity of directing reason into the sources of man's adversity too. Reason, according to Kairis, suggests that man achieves freedom of thought and action only in an environment adequate to his nature; namely in an environment that allows him to philosophize, that is to develop his dynamic, search after truth and enjoy in knowledge what is good.